

Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919)

Erzurum Kongresi Heyet-i Temsiliyesi Mustafa Kemal Paşa başkanlığında daha önce, Amasya Tamiminde belirtildiği üzere bir milli kongre olarak düşünülmüş olan Sivas kongresine katılmak üzere 2 Eylülde Sivas'a geldi.

Kongre, 4 Eylül 1919 günü davet sahibi olması sebebiyle Mustafa Kemal Paşa'nın açış konuşmasıyla başladı. Bu konuşma Mustafa Kemal Paşa'nın mevcut siyasi duruma hakimiyetini ortaya koymaktadır. Başkanlığın sırayla üstlenilmesi talebi yapılan oylama sonucunda reddedildi. Divan teşekkülünde Mustafa Kemal Paşa oybirliğiyle başkanlığa Bekir Sami ve Rauf Beyler Başkan yardımcılıklarına seçilirler.

Daha önce oluşturulan Hazırlık Encümenin(Komisyon) kaleme aldığı ve ittihatçılık suçlamasının önüne geçmek için kongre delegelerinin okumaları teklifiyle bir yemin metni hazırlanmıştı. Bu metinde :

“Makam-ı celil-i hilafet ve saltanata, islamiyete, devlete, millete ve memlekete manen ve maddeten hizmetten başka bir gaye takip etmeyerek her türlü ihtirasat-ı şahsiye ve siyasiyeden ve fırkacılık amalinden münezzehtir bir azm-ü iman ile çalışacağıma ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billah” ifadeleri vardı.

Bu yemin metnine evvela Mustafa Kemal Paşa karşı çıkar. Metin münakaşa edilerek aşağıdaki şekli alır :

“Makam-ı celil-i hilafet ve saltanata, İslâmiyete, devlete, millete ve memlekete manen ve maddeten hizmetten başka bir gaye ve emelimiz olmadığına binaen kongrenin müzakeresi devamı müddetince ihtirasat-ı şahsiye ve siyasiyeden ve fırkacılık amalinden münezzehtir bir azim ve iman ile çalışacağıma ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billah”

Bu yemin metni de encümene havale edilir ve yayınlanmak üzere gazetelere verilmesi bunun da milleti ikna için olduğu kongre zabıtlarında açıkça ifade edilmektedir.

7 Eylül'de esas maksat olan Erzurum Kongresi Nizamnamesi'nin maddelerinin değiştirilmesi hususunda çalışmalar başladı. Gerekli hazırlıklar önceden yapıldığı için bu mesele bir günde halledildi. Yapılması düşünülen değişiklikler önerge komisyonuna gönderilerek, değişik oturumlarda sürdürülen görüşmeler 10 Eylülde sonuçlandırılmıştı. Nizamnamede Şark vilayetleri için öngörülen hüküm ve şartlar, bütün ülkeyi kapsayacak biçimde değiştirilmişti. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti adı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dönüştürülmüştü. Anılan Nizamname'nin 4. maddesinde gerektiğinde “Vilayat-ı Şarkiye”de geçici bir hükümet kurulacağı öngörülmüştü. 7. maddede

yapılan değişiklikte Erzurum’da seçilen 9 kişilik Heyet-i Temsiliye’ye Batı Anadolu adına 6 üyenin daha eklenmesiyle sayının 15 çıkarılması uygun görülmüştü. Kongrenin son oturumunda yapılan seçimde oy çokluğu ile 6 üye daha seçilmiş, daha sonra Ref’et Bey nizamnameye uygun olarak 16’ncı üye sıfatıyla Heyet-i Temsiliye’ye katıldı.

Kongrede manda ve himaye meselesi özellikle Amerikan Mandası çerçevesinde tartışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın bu konuya pek fazla ehemmiyet atfettiği de söylenemez. Çünkü şu ifadelerdeki alaycı tavır gayet açıktır :

“...Mr Brown...: ‘...Ben hiçbir sıfat-ı resmîye ile görüşmüyorum diyor ve hatta Amerika mandayı kabul edeceğîni değil belki etmeyeceğîni söylüyor. Onun için sözleri Amerika namına değil, kendi namınadır; bu hususu nazar-ı dikkate almalıdır. Fazla olarak Mr Browne’un ifadesine nazaran mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor! Manda siz ne dersiniz odur diyor!..” “İstiklâl-i tam” şiarıyla hareket eden “**inkılâpçı bir kongre**”nin herhangi bir himaye veya mandat fikrini kabul etmesi ise zaten beklenemezdi ve öyle de olmuştur. Nihayet diğer meseleleri görüşen Kongre 11 eylülde son buldu, 12 Eylül’de ise Sivas halkının huzurunda açık bir celse ile **“...millet hakimiyetinin ve istiklal ruhunun daima kalplerinde yaşayacağı ve Anadolu’nun her türlü mukavemete hazır ve muntazır olduğu bütün dünyaya ilan edilmişti .**

İstanbul’daki hükümetin, Sivas Kongresi’nin son günü Anadolu’daki milliyetçi başkaldırıya karşı açıkça cephe alarak, küçümseyici beyanatlarda bulunması, hatta kongreyi engelleme teşebbüslerine girişmesi, Heyet-i Temsiliyenin çok cesurane bir tavırla meydan okumasına yol açtı. Zira Ali Galip hadisesinin, Sadrazamın , İngilizlerle birlikte hazırladığı bir saldırı olduğu açıkça ortaya çıkmış bulunuyordu. İstanbul ile her türlü haberleşmenin kesilmesinden, Damat Ferit Paşa’nın başında bulunduğu kabinenin istifasına kadar geçen 18 gün boyunca ortaya çıkan gerilim milliyetçiler arasında da bazı görüş ayrılıklarının doğmasına yol açmış görünmektedir. Mustafa Kemal Paşa gönderdiği bir telgrafta halkın can, mal ve ırzının korunacağını, ancak yazışmaların Heyet-i Temsiliye ile yapılmasını istiyordu.

Bu telgraf Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliyesi’nin oluşturulma biçimi ve İstanbul hükümeti ile ilişkilerin kesilmesiyle başlayan görüş ayrılıklarını ortaya çıkarmıştı. İtirazlar bir kısım ordu komutanlarından ; Erzurum Kongresi üyelerinden ve bazı Müdafaa-i Hukuk örgütlerinden geliyordu. Karşı çıkışlar şu noktalarda toplanıyordu: Gelişmeler hakkında yeterince bilgi verilmediği, Sivas’ta Doğu Anadolu’nun ikinci plana itildiği. Heyet-i Temsiliye’nin seçimlerinde aksaklıklara meydan verildiği, Mustafa Kemal Paşa’nın yazışmalarda Heyet-i Temsiliye veya kongre yerine kendi adını kullandığı, İstanbul hükümetiyle ilişkilerde çok sert davranıldığı ...

Özellikle, Kazım Karabekir'den yoğun eleştiriler geliyordu. O kongrenin kendisine bilgi vermediğinden, kongrenin erken kapandığından, yayımlanan bildirinin doğu illerini de kapsamamasından şikayet ediyordu .

Sivas'ta Heyet-i Temsiliye yeniden oluşturulurken Erzurum'da seçilen 9 üye olduğu gibi bırakılmış Batı Anadolu adına 6 kişi daha seçilerek üye sayısı 15'e çıkarılmıştı.

Aslında yaşanan bu tereddütlere rağmen, Sivas Kongresi'nin seçtiği Heyet-i Temsiliye, İstanbul hükümetine karşı başlattığı meydan okumayı başarıyla sonuçlandırmıştı. Bir başka deyişle : o günün Ermeni'si nasıl ki kaderini Taşnak veya Hınçak Cemiyeti'ne, O günün Rum'u Mavri Mira veya Pontos Cemiyeti'ne bağlamışsa, o günün Türk'ü de kendi geleceğine ilişkin umutlarını Heyet-i Temsiliye'nin ellerine terk etmiş bulunuyordu.

Sivas Kongresi Erzurum Kongresi'nde vatanın bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığını temin için verilmiş kararları kabulle kendisine mal etti ve genelleştirdi Kongre 11 Eylül'de şu kararları aldı.:

- * Milli sınırlar içindeki bölgeler bölünmez bir bütündür. Birbirinden ayıramaz.
- * Osmanlı topraklarının bütünlüğünün sağlanması için milli güçlerin etkinliği ve milli egemenliğin üstün kılınması şarttır.
- * Her türlü işgal ve müdahaleye karşı, millet birlik olarak kendisini müdafaa ve mukavemet edecektir. Hıristiyan azınlıkların her türlü güvenliği sağlandığından bunlara ayrıcalık tanınmaz.
- * Manda ve koruyuculuk kabul edilemez
- * Millet kendi geleceğine karar verebilmesi ve hükümetin başıboş bırakılmaması için Mebuslar Meclisinin derhal toplanması gerekir.
- * Milli direnmeyi gerçekleştirmek için kurulan dernekler birleştirilmiş ve adı "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olmuştur.
- * Kutsal amacı ve umumi teşkilatı idare için Kongre tarafından bir Temsil Heyeti seçilmiştir.

Erzurum Kongresi'nde doğu illerini temsilen seçilen 9 kişilik Temsil Heyeti Sivas Kongresi'nde 6 kişi daha seçilerek genişletilmiş, bu suretle Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar ülke mukadderatında yegane söz sahibi bir kurul oluşturulmuştu.

Milli amaca erişmek yolunda ayrı ayrı çalışan dernekler birleştirilmiş ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştu.

Kongre, Ali Fuat Paşa'yı Batı Anadolu Umum Kuvay-ı Milliye Kumandanlığı'na tayin etmekle, yürütme yetkisine sahip olduğunu göstermişti.

13 Eylül'de Sivas'ta, ihtilâlin yayın organı olmak üzere İrade-i Milliye adlı bir gazete yayımlandı.

Sivas Kongresi, üyelerinin bütün ülkeye şamil olması nedeniyle Milli Mücadele başlangıcında Türkiye'nin mukadderatını belirleyen, bütün milletin tek vücut halinde birlik olduğunu dünyaya ilan eden milli bir kongredir. Bunu içindir ki tesirleri Erzurum Kongresi'nden daha geniş olmuş, kendisinden sonra gelişecek olayları büyük ölçüde etkilemiştir. Zira Misak-ı Milli'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında, Milli Mücadele'nin bütün anlaşmalarında, Sivas Kongresi'nin izleri görülür. Sivas Kongresi İstanbul Hükümetinin açık muhalefetine rağmen toplanmıştır. Erzurum Kongresi gibi ihtilâlcî bir karakter taşımaktadır.

Sivas Kongresi'nde elde edilen sonuçlar başarılıdır. Her ne kadar çeşitli düşüncelere sahip temsilcilerin bağdaştırılması yolu tutulmuşsa da, sonuç Mustafa Kemal Paşa'nın isteğine uygundur. Artık savaş ve ihtilâl tek örgüt tarafından, bütün yurttaki yaygın biçimde yürütülecektir. Kongrede milli egemenlik ilkesinin "Saltanat ve Halifeliği" kurtaracağı görüşü ortaya atılmıştı. Bu çok önemli bir adımdır ve böylece, milli egemenlik, Osmanlı saltanatının üstüne çıkarılmaktadır.

İstanbul Hükümeti, Sivas Kongresi'ni dağıtmak ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını yakalatmak için, Elazığ Valisi Ali Galip'i görevlendirmişti. Ali Galip Sivas'ı basıp kongreyi dağıtacaktı. Ancak üzerlerine gönderilen askeri birlikler bunu önledi. Bu olay Damat Ferit Paşa kabinesiyle, Anadolu'nun ilişkilerinin kesilmesi sonucunu doğurdu. Mustafa Kemal Paşa durumu padişaha bildirmek istedi. Fakat çekilen telgrafları Damat Ferit Paşa padişaha göstermedi. Bunun üzerine bütün telgrafhaneler İstanbul ile ilgilerini kestiler. Bu hareket, Anadolu'da gelişmiş bulunan milliyetçiler için de bir güç ifadesi oldu. Mustafa Kemal – İstanbul mücadelesinde (8.Haziran-30 Eylül 1919) İstanbul yenilmiş ve İngilizlerden yüz bulamayan Damat Ferit Paşa istifa etmiş, yerine 2 Ekim'de Ali Rıza Paşa kabinesi geçmişti. Milliyetçi bir hüviyet taşıyan bu kabinenin, İstanbul'da işbaşına geçmesi Mustafa Kemal Paşa ve ulusal dava için Damat Ferit'in düşürülmesinden sonra kazanılan ilk zaferdir. Yeni hükümetle birlikte, basında da Sivas Kongresi'nin faaliyetleri ile ilgili haberlere ve övgülere rastlanmaya başlanmıştı. Artık gazetelerin ilk sayfalarını Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in portreleri süslemekteydi.

Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresi'nin bitiminden bir hafta sonra Sivas'a gelen, General J. G. Harbord'la yaptığı konuşmada, yeni bir Türk Devleti kurma arzusunu açıkça belirtmişti.

Amasya Görüşmeleri ve Protokolü

Anadolu, İstanbul üzerinde kurduğu bu egemenlikten yararlanmak istedi. Mustafa Kemal Paşa, Hükümetten özellikle ulusal direnişin karşısında olan sivil ve askeri yöneticilerin işten alınmalarını ve cezalandırılmalarını, onların yerine ihtilalcilerin güvenini taşıyanların getirilmesini, ordu örgütünün ulusal amaca uygun olarak yeni baştan düzenlenmesini, Mebuslar Meclisi'nin toplanmasını istiyordu. Daha başka pek çok öneriler de yapıyordu. Anadolu istek ve önerilerinin hemen kabulünü ileri sürüyordu. Sonuçta Hükümet, Mustafa Kemal Paşa ile yüz yüze anlaşmanın gerekli olduğuna karar verdi ve Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Amasya'ya gönderdi. 16 Ekim 1919'da Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beylerle Sivas'tan hareket eden Mustafa Kemal Paşa iki gün sonra Amasya'ya vardı. 20 Ekim'de başlayan müzakereler 22 Ekim'de son buldu. Görüşmelerin metni üçü açık ve imzalı ikisi imzasız gizli beş protokol ile tespit edildi ve şu hususlarda anlaşma sağlandı:

İtilaf Devletleri ile yapılacak barışta sınırların tam bir anlayışla çizilmesi ve Türklerin yabancı devlet boyunduruğunda bırakılmaması.

Müslüman olmayan unsurlara ayrıcalık tanınmaması.

Yeni açılacak meclis için yapılacak seçimlerin serbestlik içinde yapılması.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Hükümetçe de kabul edilmesi .

Mebusan Meclisi tarafından kabul edilmek koşuluyla Sivas Kongresi kararlarının hükümet tarafından benimsenmesi.

Mebusan Meclisinin güvenlikte olmayan İstanbul'da toplanmasının uygun olmadığı.

Sivas'ta Komutanlarla Yapılan Toplantı (16-28 Kasım 1919)

Salih Paşa Amasya'da Mebuslar Meclisi'nin Anadolu'da toplanmasına çalışacağına söz vermişti. Ancak hükümet ve padişah buna razı olmadıklarından Meclisin nerede toplanacağı yeniden büyük bir soruna dönüşmüştü. Temsil Heyeti, Meclisin toplanacağı yer ve seçimler hakkında beliren görüş ayrılıklarını tartışıp kesin karara varmak için Milli Mücadeleyi destekleyen kolordu ve tümen komutanları ile ortak bir toplantı düzenlemeyi zorunlu görmüştü.

Toplantıya Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti adına Mustafa Kemal Paşa ile 3, 12, 13, 15 ve 20. Kolordu komutanları davet edildiler. Trakya'dan Cafer Tayyar Bey, Bandırma'dan Yusuf İzzet Paşa, Diyarbakır'dan Cevdet Bey aradaki uzaklık ve özel durumları nedeniyle toplantıya katılamadılar.

Toplantı sonunda; sakınca ve tehlikelerine rağmen Meclisin İstanbul'da toplanması, İstanbul'da milletvekillerinin güven ve serbestlik içinde yasama ve görevlerini yaptıklarını bildirecekleri ana kadar Temsil Heyeti'nin görevine devam etmesi, Paris Barış Konferansı'nın Türkiye hakkında olumsuz bir karar vermesi ve bu kararın Meclis tarafından kabul edilmesi halinde milletin düşüncesinin öğrenilmesi ve ona göre hareket edilmesi kabul edildi.

Temsil Heyeti'nin Ankara'ya Gelişi

Komutanlar toplantısında, Temsil Heyeti merkezinin, Eskişehir yakınındaki Seyitgazi kabul edilmiş olmasına rağmen, gerçekte saptanan yer Ankara idi. Çünkü Ankara; 20. Kolordunun. Merkezi olması dışında demiryolu ile İstanbul ve Batı Anadolu'ya ulaşmaya da imkan veriyordu. Siyasi olaylara daha yakın olmak için Temsil Heyeti 18 Aralık'ta Sivas'tan hareket etti. Kayseri - Mucur, Hacıbektaş, Kırşehir yoluyla 27 Aralık'ta Ankara'ya geldi ve büyük bir coşkuyla karşılandı. Beraberindekilerle Ziraat Mektebine yerleşen Mustafa Kemal Paşa burayı merkez edindi. Ankara artık, Milli Mücadele hareketinin kalbi ve merkezi olmuştu.

Son Osmanlı Mebuslar Meclisi ve Misak-ı Milli Kararları

Milli iradenin üstünlüğü karşısında Mebuslar Meclisinin açılması kabul edilmiş ve seçimler başlamıştı. Milletvekillerinin maneviyatlarını güçlendirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, onlara bir amaç etrafında toplanmalarını, Meclis'te Kuvay-ı Milliye ruhunu sürdürmek için bir Müdafaa-i Hukuk grubu kurmalarını ve kendisini de bu Meclis'e başkan seçmelerini istiyordu. Kendisi Meclis'e katılmayacak olmasına rağmen, başkan seçilmeyi ve çoğunluğu Müdafaa-i Hukuk'a dayanan Meclis'in istediği kararları alacağını düşünüyordu.

Meclis 12 Ocak 1920'de Padişah'ın beyannamesinin okunmasıyla açıldı. Fakat Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanlığına seçilmediği gibi Müdafaa-i Hukuk grubu da kurulamadı. Milliyetçi üyeler Felah-ı Vatan Grubu'nu kurdular. Bu grup, Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas'ta hazırlanmış bulunan Misak-ı Milli metni ile ilgili bir toplantı yaptı ve 28 Ocak'taki gizli toplantıda bu metin pek az değişiklikle kabul edildi. Meclis 17 Şubat 1920'de bu kararı açıkladı. Misak-ı Milli kararlarına göre:

* Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte işgal altında bulunan ve nüfusunun çoğunu Arapların teşkil ettiği Osmanlı topraklarının mukadderatı, o topraklar üzerinde yaşayan halkın

serbestçe beyan edecekleri oylarla tayin edilmelidir. Ancak mütarekenin imzalandığı tarihte işgal edilmemiş olan ve Osmanlı-İslam ekseriyetinin yaşadığı bölgeler hiçbir sebeple ayrılamaz bir bütündür.

* Daha önce kendi istekleriyle Anavatana katılmış olan Elviye-i Selase için gerekirse yeniden halk oyuna başvurulabilir.

* Batı Trakya'nın durumu, orada yaşayan ahalinin serbestçe beyan edecekleri oylarla tespit edilecektir.

* Hilafet ve Saltanat'la hükümet merkezi olan İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliği sağlanmak şartıyla, Boğazların serbest ticarete açılması için Osmanlı Devletiyle ilgili ülkelerin birlikte verecekleri karar geçerli olacaktır.

* Azınlıkların hukuku, komşu ülkelerdeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan faydalanmaları kaydıyla Türkiye'ce temin edilecektir.

* Türkiye'nin milli ve ekonomik gelişmesine mani olacak siyasi, mali, adli sınırlamalar kabul edilmeyecek, borçların ödenmesi şartları da bu esaslara aykırı olmayacaktır.

Osmanlı Mebusan Meclisi milli sınırlar içinde tam bağımsız yeni bir Türk devletinin esaslarını kapsayan Misak-ı Milli'yi kabul etmekle büyük bir görevi yerine getirmiş oldu.

9) İstanbul'un İşgali ve Mebuslar Meclisi'nin Dağıtılması

İtilaf Devletleri Misak-i Milli'yi hoş karşılamadılar. Daha ocak ayı içinde Kuvay-ı Milliye'yi destekleyen Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genelkurmay başkanı Cevat Paşanın tutumunu protesto eden notayı hükümete verdiler. Cemal ve Cevat Paşaları, Kuvay-ı Milliye'ye subay yollamak, silah ve para sağlamak, terhis edilen erleri göndermekle suçladılar. Baskı karşısında Cemal ve Cevat Paşalar istifa ettiler.

26-27 Ocak'ta Akbaş Cephaneliğinin basılarak buradaki Fransız askerlerinin esir alınması ve büyük miktarda silah ve cephanenin Anadolu'ya nakledilmesi, seferberlik hazırlıklarının yapılması gibi gelişmeler İtilaf Devletlerini baskılarını daha da arttırmaya itti. Bu baskılar karşısında Ali Rıza Paşa istifa etti ve yeni hükümeti Salih Paşa kurdu.

İtilaf Devletleri bu fırsattan yararlanarak Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye'yi istedikleri barış şartlarına boyun eğdirmek için, önce Türk Ocağı'nı bastılar ve 16 Mart'ta da İstanbul'u işgal ettiler. Meclisi de kuşatarak Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey'i tutukladılar. Bu sırada Erzurum'da bulunan Yarbay Rawlinson ve 20 kadar İngiliz'i de Kazım Karabekir Paşa resmen tutukladı. Ankara'daki 200 İngiliz askeri ile Fransız kumandanı da oradan ayrılmak zorunda bırakıldılar.

Başkent ile bağları koparmanın mali bir yönü de vardı. Gönderilen bir genelgeye göre Osmanlı Bankası, Düyun-u Umumiye, Reji, Mal Sandıkları ve Evkaf Sandıkları İstanbul'la ilişkilerini kesecekler ve mevcutlarını taşradaki yetkili mercilere bildireceklerdi. İşgalin hemen akabinde Mustafa Kemal Paşa; İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine, Birleşik Amerika siyasi temsilcisine, tarafsız devletler dışişleri bakanlarına, Fransa, İngiltere ve İtalya parlamentolarına birer protesto gönderdi. Mebuslar Meclisi "Mebusluk vazifesinin güven içinde yapılması imkânı oluncaya kadar meclis görüşmelerinin yapılmaması" kararı alarak toplantıları erteledi. Mustafa Kemal Paşa'nın emrine uyularak, İstanbul ile her türlü yazışma ve vergilerin İstanbul'a gönderilmesi yasaklandı.

Artan baskılar karşısında Salih Paşa kabinesi de istifa etmek zorunda kaldı. 5 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa yeniden IV. defa sadarete getirildi.

OKUMA LİSTESİ

1. Fahrettin Kırzioğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1993.
2. Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968.
3. Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946.
4. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacım Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Haz: Şerafettin Turan, Ankara, 1967.
5. Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Kongresi*, İstanbul, 1963.
6. Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969.
7. Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara, 1974.
8. Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, 1986.